

Улья Моноев

ТАДЫРАДА ХЫҒЫР ТАБЫРАХ САНА

3 11/10
45
05
12/10

Улья Топоев

ТАДЫРАДА ХЫҒЫР ТАБЫРАХ САНА

*Кибелістер, таптырғастар, тикпе сөстер,
сананыстар, ойыннар, тілбестеглер*

Г23-111
Б903671-ГБ

ГБУК РХ
"НБ им. Н.Г. Доможакова"

АҒБАН

В.М. ТОРОСОВТЫҢ АДЫНАҢ ХАКАС КНИГА ИЗДАТЕЛЬСТВОЗЫ

2022

УДК 821.512.153-93
ББК 83.3(2Рос-Хак)
Т58

*Книга издана при финансовой поддержке Министерства национальной
и территориальной политики Республики Хакасия*

Топоев И. П.

Т58 Бойко читаем, быстро считаем = Тадырада хыгыр, табырах сана. Стихи, загадки, скороговорки, считалки, пьесы, переводы. На хакасском языке. — Абакан: Хакасское книжное издательство имени В. М. Торосова, 2022. — 92 с.

ISBN 978-5-7091-1000-7

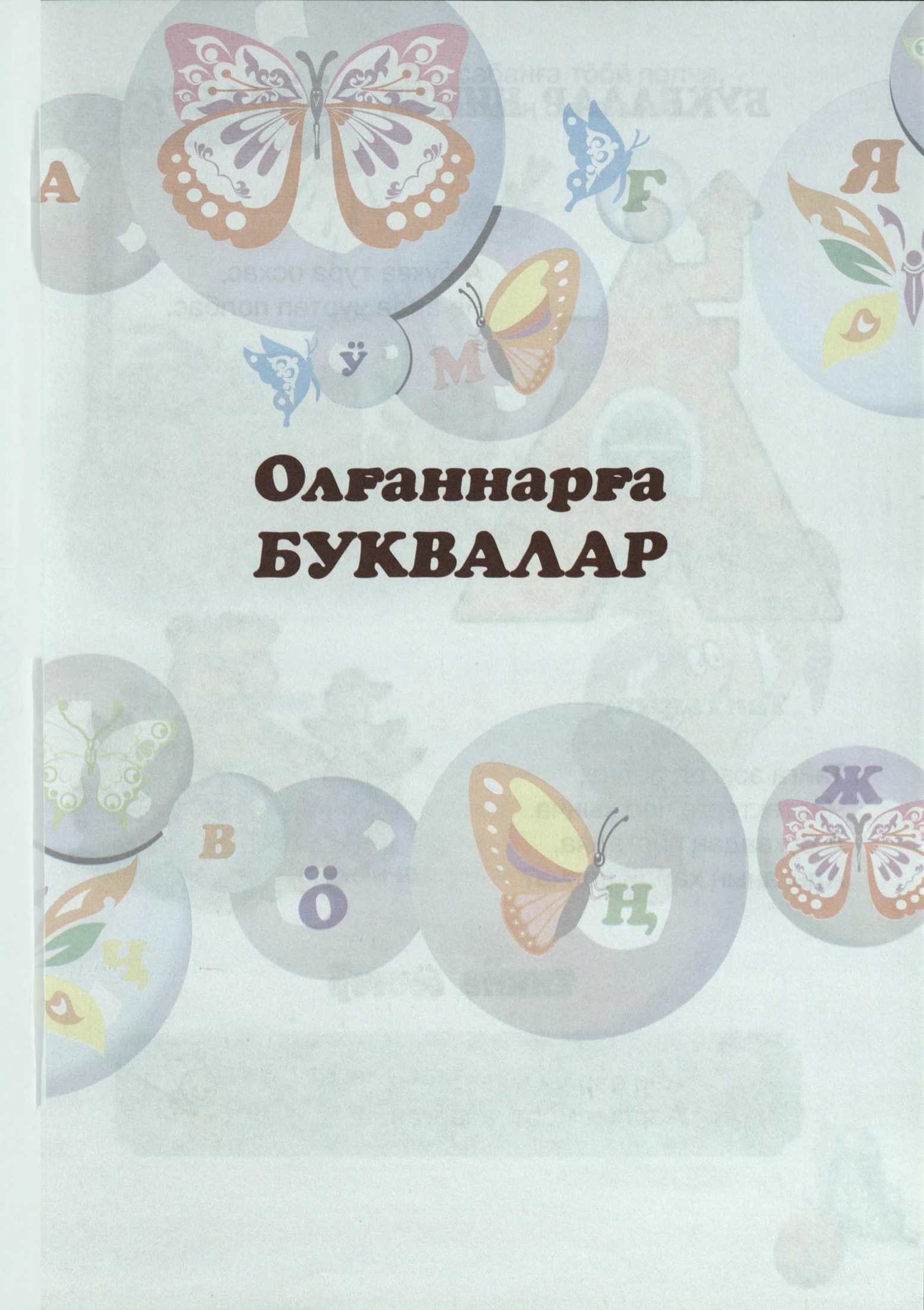
В сборник «Бойко читаем, быстро считаем» вошли азбучки, скороговорки, стишки, считалки, пьесы и переводы, адресованные детям дошкольного и младшего школьного возраста. Дети могут познакомиться с азбукой, узнать на что похожи цифры, потренироваться на скороговорках и многое другое.

Книга интересна и родителям, и детям, а также учителям.

УДК 821.512.153-93
ББК 83.3(2Рос-Хак)

ISBN 978-5-7091-1000-7

© Топоев И. П., 2022
© Оформление. ГБУ РХ «Хакасское книжное
издательство имени В. М. Торосова», 2022

The background of the page is decorated with several circular elements. At the top, a large circle contains a detailed butterfly with orange, white, and purple wings. To its left, a smaller circle shows a blue butterfly. To its right, another circle features a green letter 'Г' next to a small blue butterfly. Further right, a circle contains a yellow and orange butterfly. On the far right, a circle shows a stylized butterfly with orange, green, and yellow wings. Below the top circle, a circle contains a blue butterfly and a small blue letter 'У'. To its right, a circle features a yellow and orange butterfly and a small red letter 'М'. In the center, a large, faint silhouette of a castle is visible. Below the title, a circle contains a green and white butterfly. To its left, a circle shows a blue letter 'В'. To its right, a circle features a yellow and orange butterfly and a green letter 'Н'. On the far right, a circle contains a purple letter 'Ж' and a stylized butterfly. At the bottom left, a circle shows a green and white butterfly and a yellow letter 'Ч'.

Олғаннарға БУКВАЛАР

БУКВАЛАР НИМЕЕ ТӨӨЙЛЕР?

А буква тура осхас,
Че анда чуртап полбас.

Таптыргас

Тайға ээзі ол полча,
Чистектерге чоо хынча.

А буквадаң пасталча,
Ады аның хайди полча?

Тикпе сөстөр

Аар аар учуххан,
Аарлығ мөөт апарған.

Б – сабанға төй полча,
Сорғыдаң суғ ахча.

Таптырғас

Ол чылығ чирде өсче,
Сарығ өңніг көрінче.

Б буквадаң пасталча,
Прайзы даа ағаа хынча.

Тикле сөстер

Аат атпасха аахтаан,
Аңчы аатха аяан.

Телефоннаң хызыцах
чоохтасча.

Телефон «В»
буквацах полча.

Таптырғас

Чистектердең аны хайнатчалар,
Чейнең ізерге столға салчалар.
В буквадаң пасталча,
Уғаа тадылығ полча.

Тикле сөстер

Аба адайны абылаан.
Адай абаны нимее салбаан.

Пөзік кран турча,
«Г» буква ол полча.

Таптырғас

Автомобиль анда хонча,
Хысхыда анда чылығ полча.
Г буквадаң ол пасталча,
Хайди ол адалча?

Тикле сөстер

Аба чистегі айдас сых парған.
Аба аба чистегін матап чіп алған.

«Г» буква хур хурчанған,
«F» буквабын тіп махтанған.

Таптырғас

Пабаның пабазы ол полча,
Прай ниме идіп оңнапча.
F буква сөс ортызында турча.
Кем аны таныпча?

Тикпе сөстер

Ағаның сағалы ағар парған.
Ағаның сағалы харығ полған.

Д – кічицек турацах осхас,
Анда сарнапча парчығас.

Таптырғас

Олғаннар анда сегірчелер
Паза одыарға хынчалар.
Улуғлар даа узупчалар,
Д буквадаң пасталча.

Тикле сөстер

Ағбай ағылахха азыранған.
Ағбайға арғыстары харығ полған.

Е – үйүңүктө туза пол парған.
Тырбос орнына тоғынған.

Таптырғас

Суғ хазында чуртапча,
Позына ін хазып алча.
Адайахха төйй полча,
Е буквадаң пасталча.

Тикле сөстер

Адай адайға азыранарға пирбеен.
Адай адайны чағын итпеен.

Хырада поом тарбайча,
«Ж» буквабын тіп махтанча.

Таптырғас

Ол Африкада чуртапча,
Узун мойынның полча.
Ж буквадаң пасталча,
Аны прайзы таныпча.

Тикпе сөстер

Айран аяхха толдыра полған.
Айана айранны аяхтаң урған.

Хозанах ағас чазапча,
Ағастаң «3» буквалар
тоолапча.

Таптырғас

Ол наңмырдаң арачылапча,
Ұстүбісте чазыл парча.
3 буквадаң пасталча –
Сағыныңар, хайди адалча?

Тикпе сөстер

Алас ағасты аластаан.
Ағас аласты алғыстаан.

Хана ізии турған,
Ол «И» буква полған.

Таптырғас

Ол пісті имнепче,
Ағырығларны хыйа итче.
И буквадаң пасталча,
Кем ол полча?

Тикпе сөстер

Айас Айдастаң ахча сурған.
Айдас Айасха ахчазын харанған.

«И»-нің чардызы тўс парған –
«I» буква пол парған.

Таптырғас

Ол нәр Паланың пастағы сөзі полча.
Үстүбі Піске чуртазы тооза ачынча.
3 буква I буквадаң пасталча,
Сағын Кем ол полча?

Тикпе сөстер

Албыға аарлығ кибіне махтанған.
Албыға аарлығ кибі чох халған.

«К» буква чіли турған,
Күлүк сарысха тоғынған.

Таптырғас

Пу аңыцах тайғада чуртапча,
Ағас аразында оттапча.
Кічицек мүйстері пар полча,
К буквадаң пасталча.

Тикле сөстер

Апсах апсахха апсырған.
Апсах апсахха хазых алғаан.

«Л» — отах осхас полған,
Анда аңыцахтар чазынған.

Таптырғас

Ол самолётнаң учухча,
Сіліг кип-азахтығ полча.
Л буквадаң пасталча,
Кем ол полча?

Тикпе сөстер

Аңчы аңнарға аңнаан.
Аңнар аңчыға атырбаан.

Абацахтар чидініс салғаннар,
«М» буква чіли парғаннар.

Таптырғас

Ол тоғылағас полча,
Олған аннаң ойнапча.
Тепсе, ырах учухча,
М буквадаң пасталча.

Тикпе сөстер

Арыхпай арығзар парған.
Арыхпай ағас салааларын ағылған.

«Н» букванаң сетка
тартханнар,
Бадминтон анда
ойнааннар.

Таптырғас

Ол пулуттаң чаапча,
Чирні прай суғарча.
Н буквадаң пасталча,
Ниме ол полча?

Тикле сөстер

Ат аатха атааннаан.
Ат аат чіли учух полбаан.

«Н» букваның хузури пар.
Ол «**Н**» буква пол парар.

Таптырғас

Аң-хусха аңнапча,
Аның мылтых пар полча.
Н буква сөс ортызында турча.
Кемнеңер чоох парча?

Тикпе сөстер

Ибдей ибде хонмаан.
Ибдей Ибденде ааллаан.

Хооллыг ағас турча,
Хоол «О» буква полча.

Таптырғас

Кем хомай көрче,
Аны харахха кисче.
О буквадаң пасталча,
Че, кем пурун адапча?

Тикле сөстөр

Илке илгек илгеен.
Илке илгеп пілбеен.

«О»-ның харахтары тошпайча,
«Ӧ» буквабын тіп аахтапча.

Таптырғас

Суғда даа чӱс чӧрче,
Кізі аны ибде дее өскірче.
Кӧл хазында оттапча,
Ӧ буквадаң пасталча.

Тикпе сӧстер

Илона иңніг кӧгенек кискен.
Илонаа иңніг кӧгенек киліскен.

Турникте тигр тартынча,
«П» буквада күзін хосча.

Таптырғас

Суғ алтында чуртапча,
Кізі ағаа хармаптапча.
П буквадаң пасталча,
Ниме ол полча?

Тикпе сөстер

Сығдыр-сағдыр саңыцах,
Хоғдыр-хағдыр хоңыроцах.

Сууцахча кимеңек чўсче,
Парус «Р» буква чіли көрінче.

Таптырғас

Сарын-көглер ойнапча
Паза хабарлар чоохтапча.
Харачағасха төйй полча,
Р буквадаң пасталча.

Тикле сөстер

Ирепий иртенөк иртінген.
Ирепийге пірдеезі ниме тібеен.

Хараазын ай чарыпча,
«С» буква осхас ол полча.

Таптырғас

Хақан даа пір өңніг полча,
Наа чылда матап чазанча.
С буквадаң пасталча,
Прайзы аны таныпча.

Тикпе сөстөр

Ілбік сала ла ілінген.
Ілбікті пірдеезі ілбіктебеен.

Ибде телевизор
тоғынча,
«Т» антенна ағаа
полысча.

Таптырғас

Чылығ чирлерде хыстапча.
Часхызын иң пурун айланча.
Ағаста уйа салча.
Т буквадаң пасталча.

Тикпе сөстөр

Киикчін кииде учух чөрген.
Киикчін киикке сегірген.
Киикчін киикті көрген.
Киик киикчіннең тискен.

Паға нымырхазы чыл парча,
Мүүстері «У» чіли тарбайча.

Таптыргас

Пабаның іңезі ол полча.
Піске нымахтар ысча.
Узирда сарын сарнапча.
Кем ол піске полча?

Тикпе сөстер

Көзеес көдесті көдірген.
Көдес көзеестең түскен.

«У»-ның үстүнде ікі підер,
Ол «Ў» – полғаны ла пілер.

Таптырғас

Кізі аны үүчікте одыртча,
Пүрлер аразында ол чазынча.
Ўзіп аларын сахтапча.
Ў буквадаң пасталча.

Тикпе сөстер

Көклө көлеткізін көрген.
Көлеткізі көклөдең тискен.

Харасхыда «Ф» буква
чарыпча
Ол үгү сірерні харапча.

Таптырғас

Улуғ-кічіг анынаң ойнапча,
«Гол» кирерге харасча.
Ф буквадаң пасталча,
Марығласха хығырча.

Тикпе сөстер

Көгізек көөкке көөгіскен.
Көөк чіли көглірге киліспеен.

Камак сазын хырыхча,
«X» хыптыны тудынча.

Таптырғас

Хысхызын тигірдең чаапча,
Чир үстүнде ағарча.
Чылығда ол хайылча,
X буквадаң пасталча.

Тикле сөстөр

Көрік көріндеске көрінген.
Көріндесте пасха көрінген.

Сўлен суғда поғдархап турча,
Азахтарын «Ц» букваҗа тутча.

Таптырғас

Анда клоун кўрленче.
Аба даа ойнапча.
Олғаннарға анда кўлкістіг.
Ц буквадаң адалча.

Тикпе сөстер

Күркү күн тооза кўрленген.
Күркү күскү күнге өрінген.

«Ч» буква алай «4» сан –
сағыныңар,
Оларны сірер алқаастабаңар.

Таптырғас

Чазыда хойлар хадарча,
Ибіре сиргек көрглепче.
Ч буквадаң пасталча,
Кем ол полча?

Тикпе сөстер

Ибдей Ибденнің ибінзер килген,
Ибден Ибдейні ибінзер кирбеен.

«Ч» буква хузуриин пулғапча,
«Ч» буквабын тіп чарлапча.

Таптырғас

Ол малларны көрче,
Чазыда оларны ибірче.
Ч буква сөс ортызында турча.
Кем малларны хадарча?

Тикпе сөстер

Сосха сосханы сасхлабысхан,
Сосха сасхлаанға сиихтабысхан.

Хоосханың хорғыстығ тырғахтар,
Олар «Ш» буква осхастар.

Таптырғас

Аны үбүріп алчалар,
Ұлүкүнге апарчалар.
Аймах өңніг полча.
Ш буквадаң пасталча.

Тикле сөстер

Икеннең Икентий ікөлең полған,
Икеннең Икентийге пірдеезі сыдабаан.

Адайах тістерін арығлапча,
«Щ» букваны тутча.

Таптырғас

Анынаң кип-азах арығлапчалар,
Өдіктерні дее чысчалар.
Щ буквадаң пасталча,
Кем аны таныпча?

Тикпе сөстер

Ирепеннең Ирепий – ир-күлүктер,
Илинекнең Илона өкеректер.

Кізічек тайахтығ пас
парча,
«Ы» буква чіли
саңай полча.

Таптырғас

Ол көг тирии полча,
Хыл тартылып, ойнапча.
Ы буквадаң пасталча.
Хайди ол адалча?

Тикпе сөстер

Санка сағысты садыс полбаан.
Сойан сағыснаң Санкаа полыспаан.

Паға хулағы тіп ракушка пар,
Ол «Э» буква осхас полар.

Таптырғас

Сүт тамағы полча,
Өріңменең аралалча.
Э буквадаң пасталча.
Кем чеен, аны таныпча.

Тикле сөстер

Чылан чылығда чалбах таста чатхан.
Чыланнаң чазы аңы даа чалтанған.

Оолах хар пасты ітче,
Ол «Ю» буква чіли көрінче.

Таптыргас

Ол кип-азах полча,
Хызыцах аннаң тонанча.
Ю буквадаң пасталча,
Хайди ол адалча?

Тикпе сөстөр

Күске, күлүкпін тіп, күлген,
Күүскедең дее күстігбін тіп, иртінген.

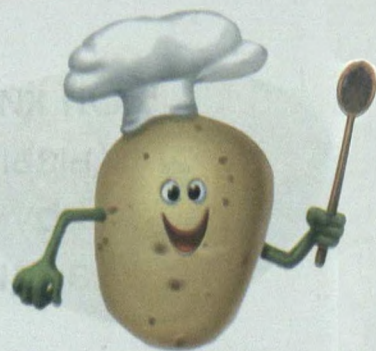

Паға хулағы «Я» буква хаалхада турча,
Ол «Э» буква Хаалханы ізестіг хадарча.

Таптырғас

Кізі аны үйікте одыртча,
Ікінчі халас піске ол полча.
Хысхы тооза азырапча,
Я буквадаң пасталча.

Тикпе сөстер

Саасхан саста сайраан,
Саасхан саста сарнаан.

САННАР пөгіңер

3

6

5

7

8

9

1

2

1

10

3

САНАНЫСТАР

Мин арығзар парғам,
Көрген нимені санға алғам.

Мына **пiр** ағас турча.
Чилге ол чайхалча.

1

Аның хыринда **iкi** төкпес,
Чағын паспаанда, көрінмес.

2

Оортахта **үс** хазың турча,
Ырахтаңох ағарча.

3

Сөспек

Пілбес кізее – муң чоох.
Пілер кізее – пір чоох.

Мына **төрт** миске чазынча,
Узун оттарнаң чабынча.

4

5

Пис хубаған учух чөрче,
Чахайахта ниміс тілепче.

Сөспек

Иртеңі кізі ікі үлүстіг,
Уйғуңы кізі пір үлүстіг.

Сыбыцахта **алты** махайах ілінген,
Оларны ўзерге сыным читпеен.

6

Читі чахайах ўзіп алғам,
Іңеме сыйых апарғам.

7

Че мин ағас чистегін тапхам,
Сигіс чистекті чіп, тосхам.

8

Сөспек

Піл: иргі нанчы наа
нанчыдаң артых.

Анаң мин хусхаҗахтар санаам,
Тоғыс хусхаҗахтаң артых таппаам.

9

Соонаң мин **он** хаалағ иткем,
 Іди санап, ибге читкем.

10

Сөспек

Ікі киректі пірге сағынзаң,
 пірдеезі киліспес.

САҒЫНЫҢАР – ЧООХТАҢАР

Мискелер

Мирген арығзар парған,
Мискелер тееріп алған.
Хазың алтында ўс полған,
Тирек хыринда алты полған.
Мирген нинче миске тееріп алған?

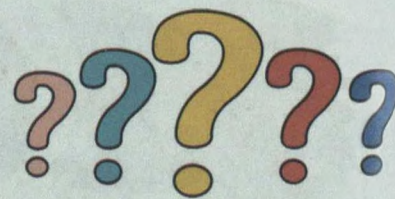
Ўгрэнцілер

Айана классар пурун килген,
Илона аның соонча кірген.
Анда Тимурнаң Толай полғаннар.
Нинче ўгрэнці? Санаңар!

Конфеттер

Таняның пис конфет полған,
Таня пір конфетті туңмазына артысхан.
Оларның конфеттері тиң пол парған,
Туңмазының пастап нинче конфет полған?

Сөспек

Пір хулахха кірді,
пірсінең сыхты.

Өртегестер

Өртегес палаларына чоохтаан,
«Он пағат сомарға» тіп чахаан.
Палалары «амох» тіп нандырғаннар,
Че пір сағат суғда сомғаннар.

Анаң іңезіне ахтанғаннар,
Олар піди чоохтанғаннар:
«Піс прайзы алты палабыс.
Алтыны он пағатха хатаабыс.

Пір сағат анда пол парча,
Аны прайзы даа санап полча».

Кем пастағызы?

- Кем азыранарға хынча?
- Мин **пастағызы** полчам!
- Кем ойнирға сағынча?
- Мин **пастағызы** ойнапчам!
- Кем ам тоғынарға парча?
- Мин... иң соонда турчам.

Сөспек

Пір чахсы кізі аал чазидыр,
Пір чабал кізі аал путхидыр.

Іңе чалғыс ла полча

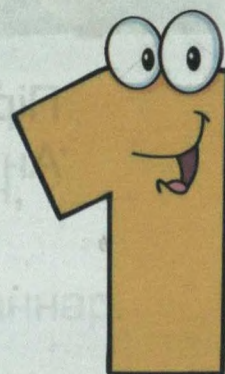
Тигірде муңар чылтыстар чарыпча,
Чазыда муңар оттар чайхалча,
Пөзікте муңар хустар учухча,
Че чалғыс ла **Күнічек** чылытча,
Чалғыс ла **Іңебіс** пістің пар полча.

Көгліг саннар

Пір сан чалғызан парған,
Ағаа уғаа эрістіг полған.
Пір сан **пір** санға урунған,
Хада парарға чөптеп алған.
Олар хада пар сыхханнар,
Көгліг сарнасаннар.

Тииннер паза алас

Ікі тиинічек-пиңеңектер
Торымнарны теергеннер.
Пастап ол иркеңектер
Ынағ хада істенгеннер.

Сөслек

Тоғысха килзе, көр турбаңаң.

Хузух хазарға одырғаннар,
Че үлес полбин сыхханнар.
Матап, кил, таласчалар,
Удур-төдір хырысчалар.

Алас оларны искен,
Мындағ чөп пирген:
«Улуғ пице, одырып,
Торымнарны ікее чарча.
Кічіг туңмазы, сағынып,
Хынғанын алып алча!»

Ікі тиинічек-пицечектер
Торымнарын үлескеннер.
Полғаны ла поэнин хасхан,
Аласха даа анда халған.

Сөспек

Көпке хараспа,
көдірерге аар полар.

1-дең 10-ға теере

Ырғах ағаста ілінchedіp,
Піp санға төөй көрінchedіp.

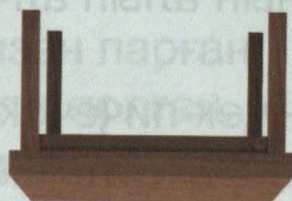
Суғда хас чүсchedіp,
Ікi санға төөй көрінchedіp.

Тигіpде – ай, суғда – ай,
Үс санға төөй ікi ай.

Стол ойда аңдарылған,
Төрт азағы сырайысхан.

Орғахта пазах ілілче,
Пис санға төөй көрінче.

Ізікте пиктег (замок) ілілче,
Алты санға төөй көрінче.

Көрзер, сапхы чүгүрче!
Читі сан чіли көрінче!

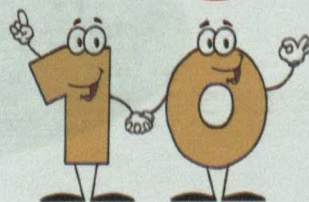
Ікi пурба пірік парған,
Сигіс сан чіли пол парған.

Алты сан тоңхар турған,
Тоғыс сан ол пол парған.

Ырғах соонда тегілек турыбысхан,
Он сан сах андох полыбысхан.

Санньг сиспектер

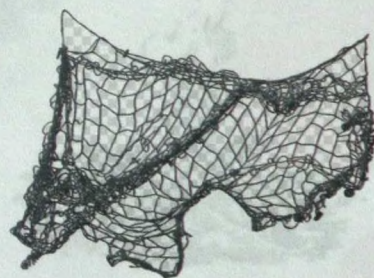
Тудыбыссам, пiр тудым, чазыбыс-
сам, пiр чазы.

Узун ағас пазында
тоғыр ағас,
Тоғыр ағас па-
зында тоғыс салаа.

Чалғыс азахтығ ол турча,
Кізі тілепче, че ол сым полча.

Чалғыс азахтығ ол турча,
Пазында күнічек чарыпча.

Пiр азағында турча,
Суғзар матап харапча.
Аңмайған палыхты тутча,
Узун тумзиина хазап алча.

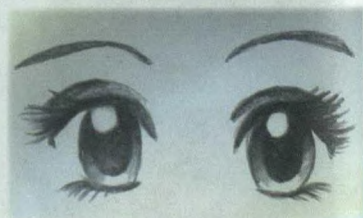
Сөспек

Сын нместі чоохтаанча,
Тапсабаза, артых полар.

Ікі көзенек хараазын чабыл парчалар,
Иртен, тізең, олар азылчалар.

Ікі харындас суғның ікі саринда
турчалар, че хақан даа тоғаспинчалар.

Оралдай апсахты пис кізі ал
тандырча.

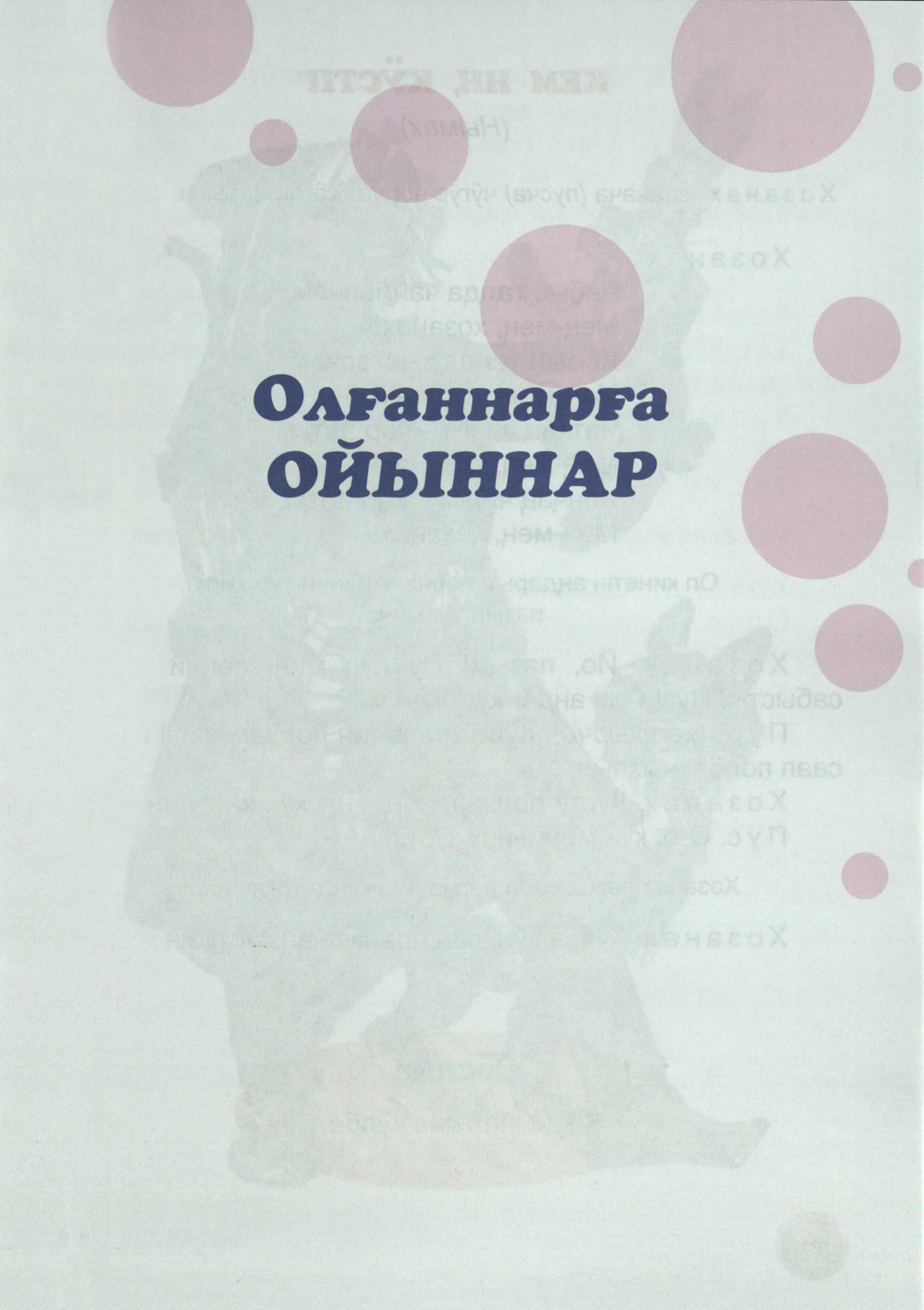
Алтон алып аар-пеер чүгүрісчелер.

Хызыл киик чатхан чирде
Хырых чыл от өспинче.

Сөспек

Пілбинчем тіп чоохтаба,
Хынминчам тіп чоохта.

The background features a light green illustration of a person in a dynamic, almost dancing pose, with one leg raised and arms extended. Overlaid on this are several large, semi-transparent red circles of varying sizes, creating a modern, abstract design.

Олғаннарға ОЙЫННАР

КЕМ ИҢ КҮСТІГ

(Нымах)

Хозанах сценача (пусча) чүгүр чөрче. Көгліг сарын сарнапча.

Хозанах.

Чабыс талда чайлапчам,
Мең-мең, хозанах!
Хызыл талда хыстапчам,
Мең-мең, хозанах!
Чатхан чирім – чар алты,
Мең-мең, хозанах!
Хончаң чирім – хар алты,
Мең-мең, хозанах!

Ол кинетін аңдарыл парча. Ағырин тур киліп,
пазын тудынча.

Хозанах. Йо, пазым! Пу пус мині саңай аңдара
сабысты. Пус! Син андағ күстігің ме?

Пус (хатхырча). Күстіг полбаан ползам, сині аңдара
саап полбасчыхпын.

Хозанах. Күстіг ползаң, ноға сині күн хайылдырча?

Пус. О-о, күн миннеңөк күстіг.

Хозанах пазох сегір парча. Ол күнге тоғас парча.

Хозанах. Күн, а күн, син прайзынаң күстігің ме?

Сөспек

Кізі хыйалына күлбе.

Кү н. Күстіг полбин за, күстіг полбаан ползам, пусты хайди хайылдырарчыхпын.

Х о з а н а х. Күстіг полғанда, тігі пөзік тағ ноға сині көлетче?

Кү н. О хозанах! Тағ миннеңөк күстіг.

Хозанах аннаң аңдар чүгүрче. Ол пөзік таға чидіп алча.

Х о з а н а х. Тағ, а тағ, син прайзынаң күстігің ме?

Тағ. Күстіг полбаан ползам, ізіг күннің хараан даа туу чаап поларчыхпын ма?

Х о з а н а х. Күстіг ползаң, ноға сині өркелер үтеп салчалар?

Тағ. У-у, өркелер миннеңөк күстіглер!

Хозанах аннаң аңдар парча, ағаа удур өрке сых килче.

Х о з а н а х. Өрке, син прайзынаң күстігің ме?

Ө р к е. Я, мин күстігбін. Көрчезің, тағны даа прай үтеп салчам.

Х о з а н а х. Күстіг ползаң, ноға адайдаң тисчезің?

Ө р к е. О, адай миннеңөк күстіг!

Хозанах аннаң аңдар парча. Ағаа удур а д а й сых килче.

Х о з а н а х. Адай, а адай, син прайзынаң күстігің ме?

А д а й. Күстіг полбаан ползам, өркелерні тударчыхпын ма?

Х о з а н а х. Күстіг ползаң, ноға кізее сохтырчазың?

Сөспек

Чахсы кирек позы позын
махтапча.

А д а й. У-у, кізі парчан нимедең күстігі!

Хозанах аннаң андар парча. Ағаа удур кізі сых килче.

Х о з а н а х. Кізі, а кізі, син парчан нимедең күстігің ме?
К і з і. Я, мин тооза нимедең күстігібін! Кізідең күстігі ниме
чир үстүнде чоғыл, Хозанах!

Анаң кізі парыбысча. Хозанах сарын сарнапча.

Чабыс талда чайлапчам,
Мең-мең, Хозанах!
Хызыл талда хыстапчам,
Мең-мең, Хозанах!..

Х о з а н а х сценадаң чүгүре халча.

Тоозылғаны.

Сөспек

Тарынып чоохтазаң,
алчаазарзың.

ТОРААТ ПАЗА ПҮҮР

Тораат оттап чөрчө. Ол, сас чирде парчадып, палғасха пат парча. Сығарға сіренче-сіренче, че сых полбинча.

Тораат. О-о, хайдағ хыйалға кір пардым. Пүүн, ээзіме тоғынмин, сүзүннің отты, тадылығ суғны амзап аларға иткем. Нимедір? Кем анда сарнап килче?

Сас хыринзар, сарнап ала, Пүүр сых килче:

Тағдаң таға ойлирға
Табырах чүгүриим асча.
Табылған хозаннарны
Табырах чирге хынчам.

Хырдаң хырға сегірерге
Хыйғам мінің асча.
Хортых хозан урун парза,
Хыңыхтанып чібізерге!

Ол Тораатты көр салча.

Пүүр. Мин хозаннарны тілеем. Мында күчүн не ат чатча! Мин ам сині чіг тібин чібізем, ачығ тібин азырарбын!

Т о р а а т. Кем синнең таласча. Мин тизерге дее сағын-
маам. Син пастап мині палғастаң сығарып ал. Палғаста
хайди чирзің?

П ү ў р. Сынап таа чи. Мин палғаста хайди пиденербін?
Амох сығарып аларбын.

Ол Тораатты састаң сығарып алча.

П ү ў р. Че ам сині, пазыңнаң пасти, туйғахтарыңа
читіре чіп пастирбын.

Т о р а а т. Мин таласпинчам. Хайди хынчазың, іди
чирзің. Че син көрчезің, мин хайдағ кірлігбін. Сині іцең
үгретпеен ме кірліг нимені ахсыңа сухпасха? Ағырбас үчүн,
син пастап мині чууп ал, анаң чирзің.

П ү ў р. Итсе-де, орта чи! Ічем аннаңар чоохтаан. Че
мин хозаннарны чуғбин чіцеңмін.

Т о р а а т. Син хозаннарға чоохтанарға даа пирбин-
чезің, неке. Пурун пасхазын истіп ал, анаң сағызыңны тол-
дыр. Чуун, чуун, арғаастанма.

П ү ў р. Чарир. Сынап таа, уғаа кірлігзің. Көрерге дее
чиркестіг.

Пүўр, хыриндағы суғдаң суғ ахсына тартынып, Тораатха пүргүріп,
аны чысхлапча.

Т о р а а т. Нимее кірліг азахтарыңнаң
чысхлапчазың. Тігіне, от чулып, отнаң
чысхла!

П ү ў р. Нимее мині нымзан сыхтың?
Мин позым пілчем!

Анаң Пүўр, от чулып, атты чысхлапча.

П ү ў р (перінче). Сағынып алған
мында сас чирге кірерге. Пасха чирде
оттабаңаң ма? Мин полбаан ползам, кем
сині сығара тартарчых?

Т о р а а т. Перінме! Тоғын, тоғын, хычығыңны көдір.

Пүүр пазох чысхлапча. Анаң тохти түсче.

Пүүр. Че, чидер. Мағаа пу син чараай. Амох чирге пастирбын.

Т о р а а т. Син алцаахчазың ма? Көрчезің, мин хайдағ түреңмейбін. Мағаа от ағыл кил. Матап азыранып алим. Симір парзам, анаң чирзің.

Пүүр. Сынап таа чи. Хабырға сөөктерің іди ле сырайысча. Мындағ сөөктіг атты чіп, харлых парарбын.

Пүүр Тораатха от ағыл пирче. Тораат от чіпче.

Пүүр ибіре пас чөрче.

Пүүр. Че, чидер тайнирға! Минің дее азыранарым килче. Иртеннең сығара чиис чох сүстір чөрчем.

Т о р а а т. Чарир. Че минің мындағ халғанчы сурыныс пар. Минің соондағы азахтарымның туйғахтарында пічіктер кирт салғаннар. Аны мағаа хығыр пир.

Пүүр. Хайа, амох табырах көрібізим.

Пүүр, Торааттың соонзар пас киліп, мөкейгенде, Тораат аны тееп пар килче. Пүүр, тал парып, сым на чатча. Тораат чүгүре халча.

Түрчедең Пүүр, оңарыл киліп, пазын тудынча.

Пүүр. Ок, хайдағ алығбын. Пічік пілбин, мин ноо нимее туйғахтарын пахладым? Амох пічікке үгренерге парарбын паза мындағ хыйалға кірбеспін.

Пүүр, турып алып, ахсаңнап ала парыбысча.

Сөспек

Пілер кізее пір чоох,
Пілбес кізее муң чоох.

ТІЛБЕСТЕГЛЕР

ЯБЛОКО

Орай кўскү
полған. Ағастарның
пүрлері хаңаһох
тоолап парғаннар.
Че пір пөзік яблоня
ағазында чалғыс ла яблоко
хызарчатхан.

Ол туста арыҗа Хозанах чүгүр
париған. Яблоконы көр салған. Че ағастағы
яблоконы хайди үзіп алчаң? Пөзік нооза.
Читіре сегір полбассың.

— Карр-карр!

Хозанах көрзе, ағас салаазында Харға
одырча.

— Эй, Харға! — хысхырған Хозанах. —
Мағаа тігі яблоконы үс пир!

Харға, яблоня ағазынзар учуғып, ябло-
коны үзе тартып алған. Че яблоко аар полып,

Харға аны тумзиинда тут полбаан. Яблоко чирзер тўс парыбысхан.

Хозанах, өрін парып, яблоконы хаап аларға иткен. Че... яблоко кинетін ойлап сыххан. Ниме пол парды?

Хозанах пастап чочып парған, анаң на яблоко алтында кічицек Ёжикті көр салған. Ол Ёжик яблоня ағазының төзінде узупчатхан полтыр. Анаң яблоко, ағаа түзіп, аның хазалчыхтарына хазал парған.

– Эй, тохта, тохта! – хысхырча Хозанах. – Хайдар минің яблокомны апарирзың?

Ёжик, тохтабызып, чоохтанча:

– Пу минің яблоком! Мин аны хаап алғам!

Мында оларзар Харға учух килген.

– Сірер нимее таласчазар? – теен ол. – Пу минің яблоком, мин аны ўзіп алған полғам!

Анаң олар талас сыхханнар. Полғаны ла хыс-хырча:

– Минің яблоком!

Арыға толдыра суум-саам. Полбаста тудыс-хабыс пасталыбысхан: Харға Ёжикті хахлабысхан, Ёжик Хоза-нахты іцелерінең хазабысхан, Хозанах, тізең, Харғаны теебіскен...

Ағас аразынаң Аба, сығып, ыыраныбысхан:

– Ниме пол парды мында? Нимее сууласчазар?

Прайзы ағаа хоптан сыххан:

– Піс мында пір яблоконы үлестір полбинчабыс. Син, Аба, ағас аразында иң улуғ паза хыйға аңзың. Яблоконы кемге пирерге тізең, ағаа пирібізербіс.

Олар Абаа кирек хайди полғанын прай чоохтап пиргеннер.

Аба сағынған, сағынған, анаң, мойнын тырбахтанып, сурабысхан:

- Кем яблоконы тапхан?
- Мин, – тіпче Хозанах.
- Кем яблоконы үскен?
- Мин үскем, – хаахтапча Харға.
- Че, чарир. А кем яблоконы хаап алған?
- Мин хапхам, – сиихтапча Ёжик.

– Андагда сіерге полғаныңарға ла яблоконы пирге кирек, – чоохтанған Аба.

– Че мында пір ле яблоко нооза, – піл полбинчалар.

– Сіерер яблоконы тиң чардыхтарға кисклебізіңер, анаң полғанына ла пиріңер.

– Хайди піс аны сизінмеебіс, – хысхыра түскеннер. Ёжик яблоконы төрт чардыхха чарыбысхан, анаң пірсін Хозанахха пирген:

– Мына сағаа, син яблоконы пурун көр салғазың. Ікінчі чардығын Харғаа пирген:

– Мынзы сағаа, син яблоконы үзіп алғазың. Үзінчі чардығын Ёжик поэна алып алған:

– Я, пу мини, мин аны хаап алғам нооза. Төртінчі чардығын Ёжик Абаа пирген.

– Пу сағаа, Абацах...

– Мағаа ниме үчүн? – таңнапча Аба.

– Син пісті хыйға нимее үгреткезің, пісті прайзын
чарастыр салғазың!

Іди прайзына яблоконың кизектері киліс парған
паза пірдеезі хомзынмин халған.

Тілбестеен Илья Топоев

МАЛХАТЧЫХ ХООСХА

Пір Хызыцах, стол кистінде одырып, хоостапчатхан. Мында аңдар Хоосха, пас киліп, Хызыцах ниме итчеткенін көр турған.

— Син ниме итчезің? — сурған Хоосха.

— Мин сағаа турацах хоостапчам, — теен Хызыцах. —

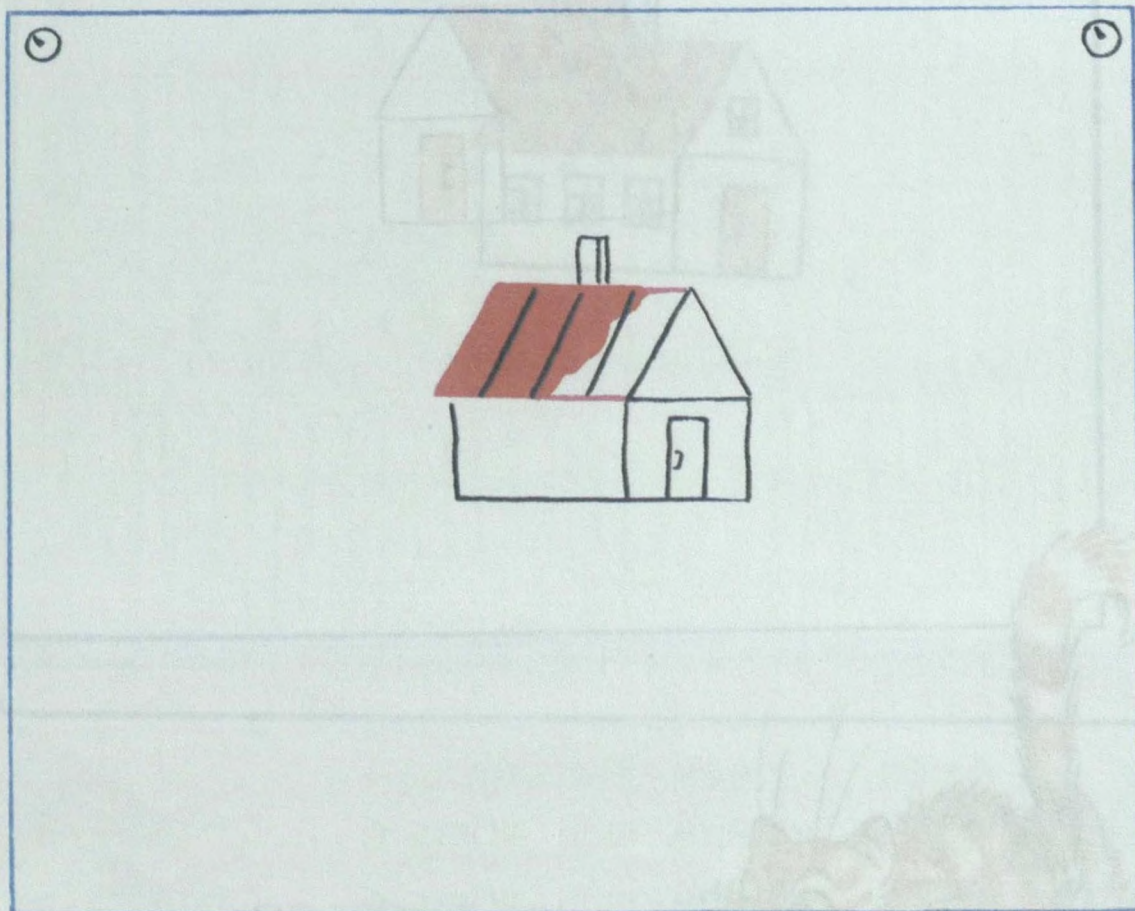
Көр: мына тура хыры, аның үстүнде труба, мынзы ізік...

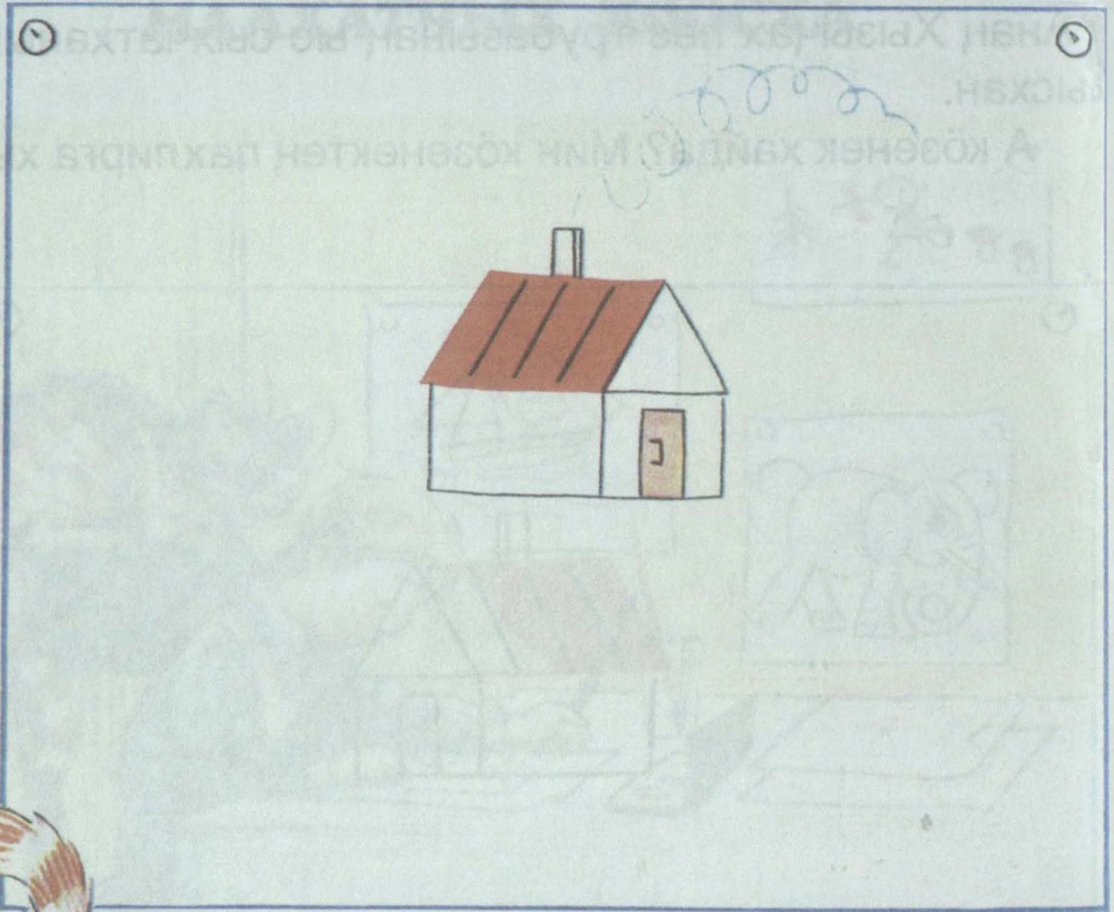
— Мин ниме анда идербін?

– Син, пес одынып, чиис идерзің.

Анаң Хызыцах пес трубазынаң ыс сыхчатханын хоос-
табысхан.

– А көзенек хайда? Мин көзенектең пахлирға хынчам!

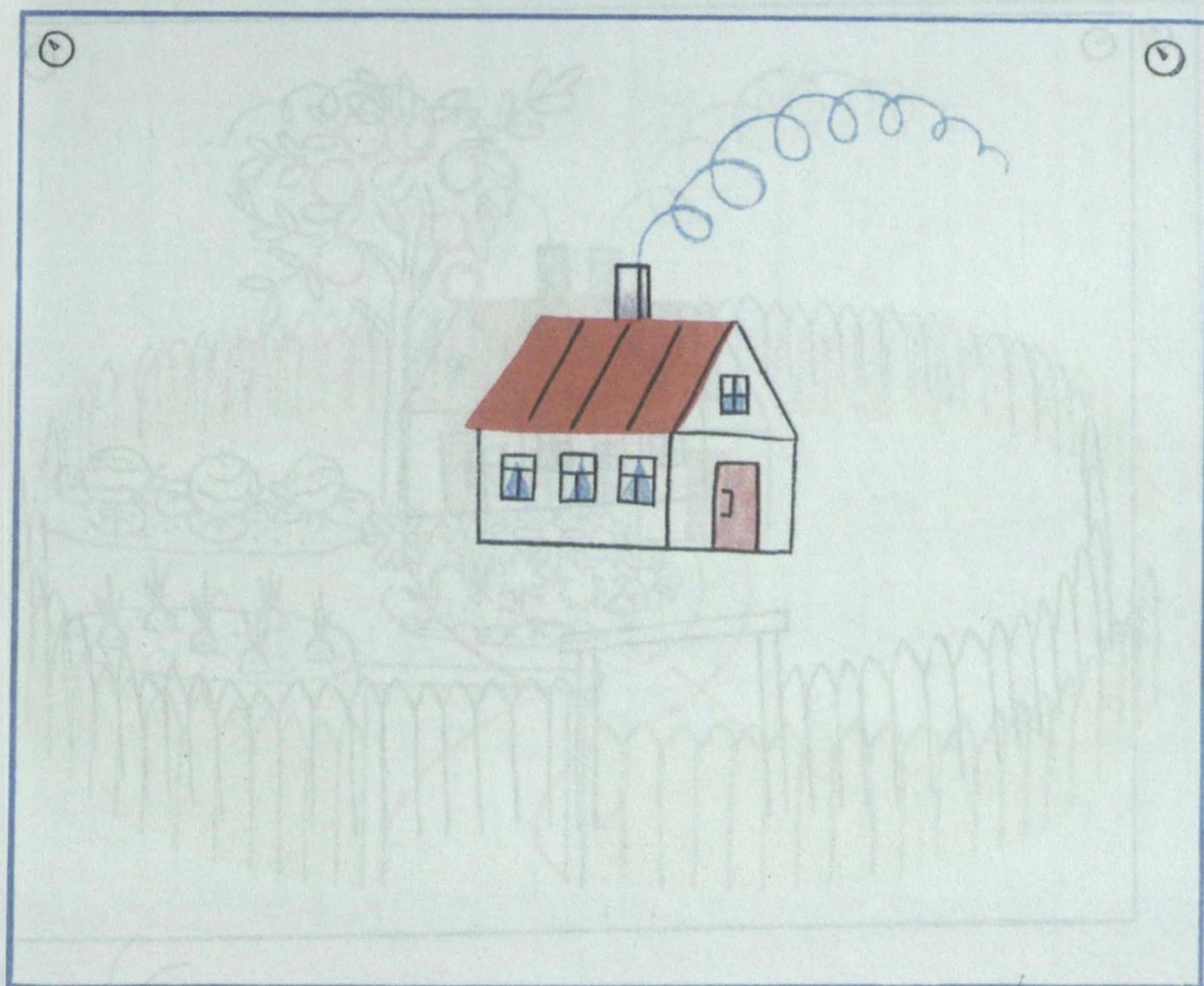

– Мына сағаа көзенектер.
Пір, ікі, үс, төрт... – теен Хызы-
чах, анаң төрт көзенек хоос-
тап салған.

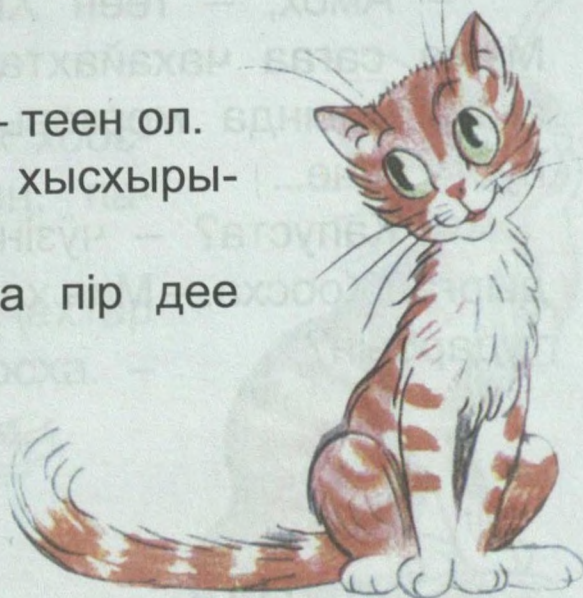
– Тасхар мин хайда пас
чөрем?

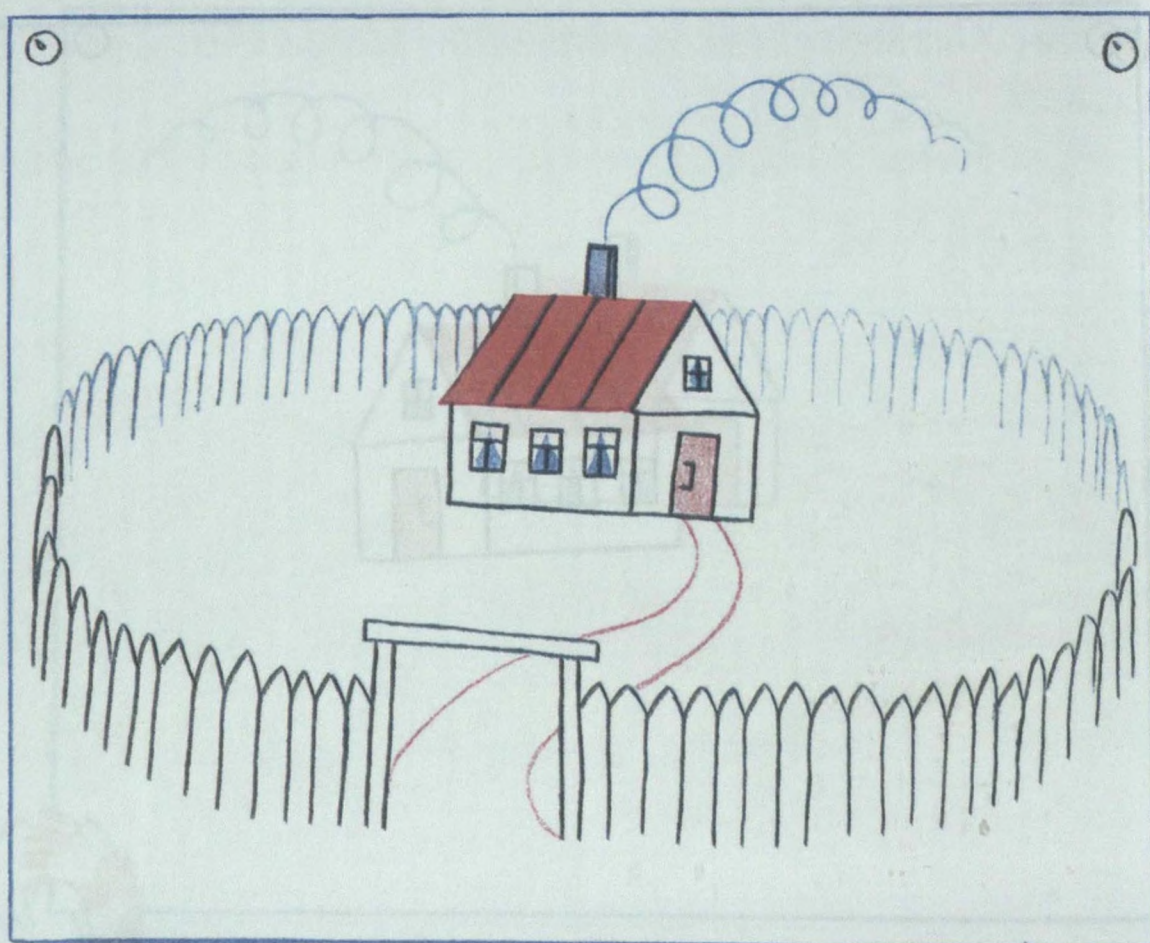
– Мында пас чөрерзің.
Хызычах тура ибіре сиден
хоостабысхан.

– Мында сад полар, – теен ол.
Хоосха, андар көріп, хысхыры-
бысхан:

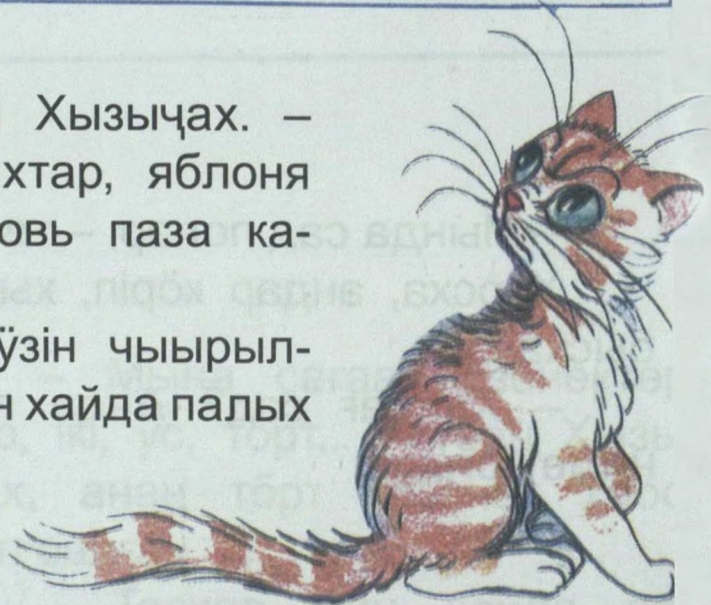
– Хайдағ сад? Анда пір дее
ниме чоғыл!...

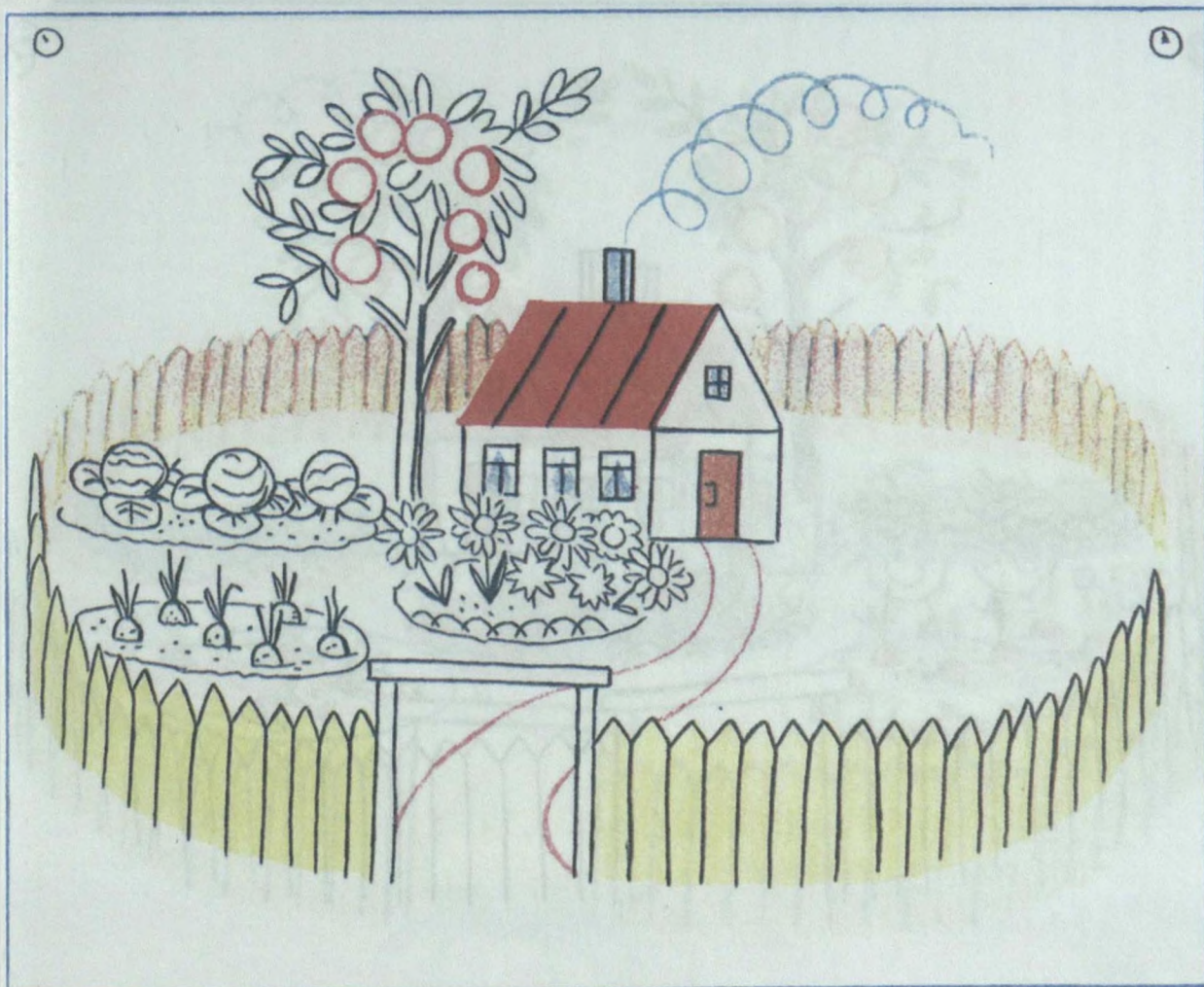

— Амох, — теен Хызычах. —
Мына сағаа чахайахтар, яблоня
ағазы, мында морковь паза ка-
пуста өсче...

— Капуста? — чүзін чыырыл-
дырған Хоосха. — Мин хайда палых
тударбын?

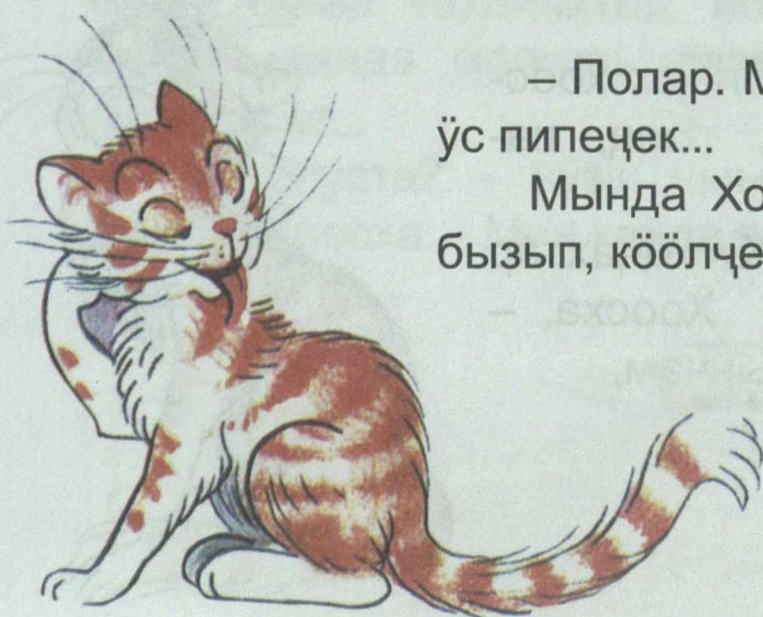

– Мына мында...

Анаң Хызыцах көлічек хоос-
табысхан, көлічекте, тізең, па-
лығастар.

– Ам чахсы... Хусхаңахтар
полар ба? – сурған Хоосха. –
Мин хусхаңахтарға хынчам.

– Полар. Мына таңах, хас паза
ўс пипечек...

Мында Хоосха, тiлiн чалғаны-
бызып, кöөлче сурыбысхан:

- А күскечектер пу турада... поларлар ба?
- Чох, күскелер полбас.
- А кем минің турачағымны хадарар?

— Тураны хадарар... — Хы-
зыцах адаяхты хоостабыс-
хан. — Мына Мойнах синің
тураңны хадарар!

Хоосха мында чіке сегірген,
түктері прай тырбайыбысхан.

– Хынминчам мин синің тураңда чуртирға!
Анаң, кем-де аны хырызыбысхан чіли, хыйа пас
парыбысхан.

Пот, хайдағ малхатчых Хоосха!

Тілбестеен Илья Топоев

ПИПЕЧЕК ПАЗА ӨРТЕК ПАЛАЗЫ

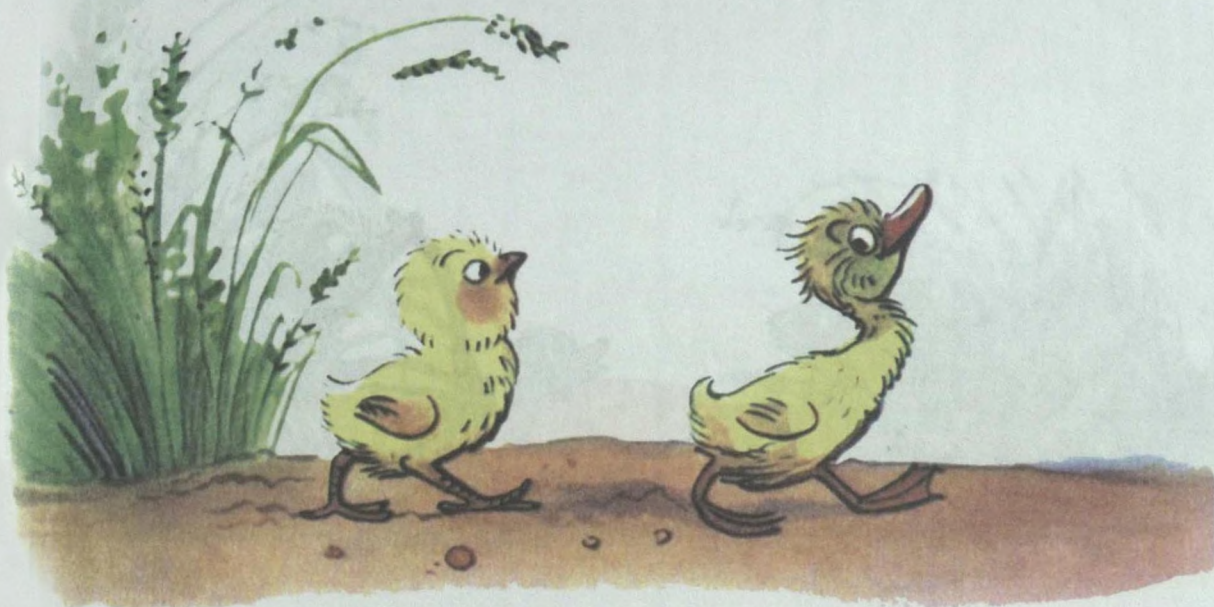
Өртек палазы нымырхадаң чарыл парған.

– Мин чарыл пардым, – теен ол.

– Мин дее, – үндескен Пипечек.

– Мин синнең ойнирға сағынчам, – теен Өртек палазы.

- Мин дее, – үндескен Пипечек.
- Мин чар хазынзар пар килерге, – теен Өртек палазы.
- Мин дее, – үндескен Пипечек.

- Мин оймах хасчам, – теен Өртек палазы.
- Мин дее, – үндескен Пипечек.

- Мин сомысхан таап алдым, – теен Өртек палазы.
- Мин дее, – үндескен Пипечек.

- Мин хубағанны тудып алдым, – теен Өртек палазы.
- Мин дее, – үндескен Пипечек.

- Мин пағадаң хорыхпинчам, – теен Өртек палазы.
- Мин... мин дее, – үндескен Пипечек.

- Мин суға сомарға, – теен Өртек палазы.
- Мин дее, – үндескен Пипечек.

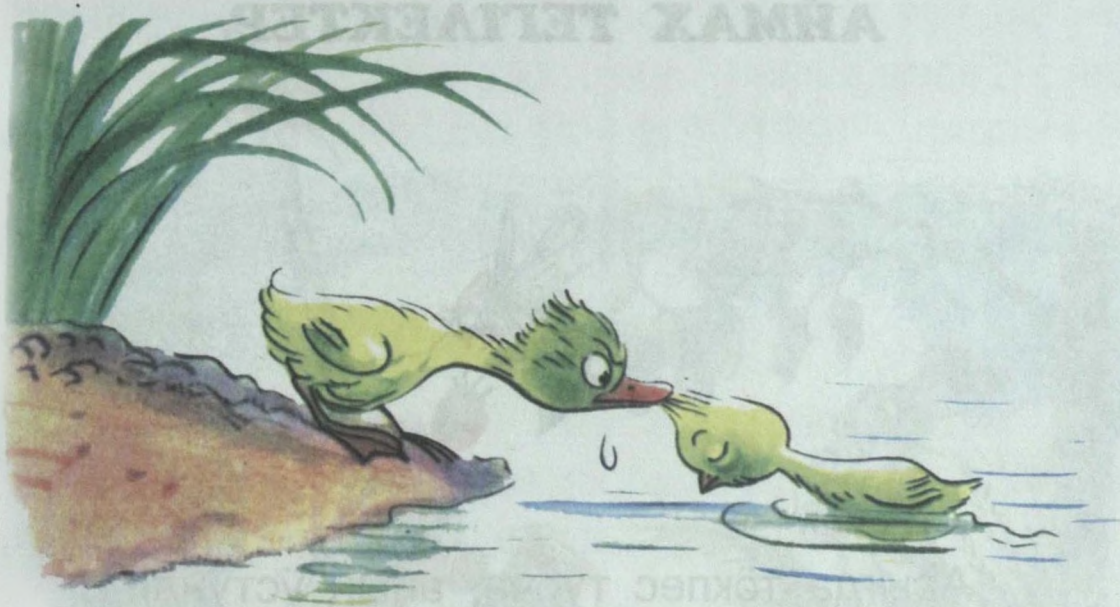

– Мин чўс чўргем, – теен Өртек палазы.

– Мин дее, – хысхырған Пипечек. Суға сегірген. –
Арачылаңар!..

- Мин амох! – хысхырған Өртек палазы.
- Буль-буль-буль, – үндескен Пипечек.

- Өртек палазы Пипечекті сығар килген.
- Мин пазох чүс чөрерге, – теен Өртек палазы.
- Че мин – чох, – чоохтанған Пипечек.

Тілбестеен Илья Топоев

АЙМАХ ТЕГІЛЕКТЕР

Арыґда төкпес турча, аның үстүнде,
тізең, турачах. Ол турачахта Питук, Ёжик, Пағацах
паза Сеек чуртапчалар.

Пірсінде олар ағас аразынзар парғаннар. Миске-
чистек, чахайахтар паза одың теергеннер.

Іди чөргеннер, чөргеннер, анаң пір ачыхсар сых
килгеннер. Көрзелер – анда хаңаацах турча.

Че ол хаңаацахтың тегілектері аймах полған-
нар. Пірсі уғаа кічицек тегілегес, ікінцізі – чоон арах,

үзінңізі — аннаңох чоон, че төртінңізі уғаа чоон тегілек полған.

Хаңаацах мында үр тур салған одыр. Аның алтында мискелер дее өс партырлар. Амды пулар хаңаацахсар көрчелер паза таңнап турчалар. Ол туста ағас аразынаң Хозанах сығара сегір килген. Пуларны көріп, хатхыр турча.

— Пу синің хаңаацағың ма? — сурчалар Хозаннаң.

— Чох, — тіпче Хозанах, — ол Абаның хаңаацағы. Ол хаңаацахты иткен-иткен, анаң, читіре дее итпин, тастабысхан. Аннаң пеер ол турча мында.

– Ибзер апарааңар пу хаңааңахты, – чөп пирче Ёжик. – Пірее нимее кирек пол парар.

– Чарир, – нандырғаннар пасхалары.

Ам олар хаңааңахха чапсындылар. Ітчелер, ітчелер, хаңааңах парбинча. Аның тегілектері аймах-пасха полғаннар нооза. Аннаңар хаңааңах пірде сол саринзар, пірде оң саринзар аңдарылча. Ағаа хоза, оймах-соғыллар урунчалар.

Хозанах, пуларны көріп, чоо хатхырып, талчыхча:

– Мындағ нимее чарабас хаңааңах нимее киректір?!

Ам пулар майых парғаннар. Хаңааңахты тастирға айастығ. Ёжик пазох мындағ чөп пирчедір:

– Піс аның тегілегестерін, сайап, апарыбызааңар!

– Чарир! – ынабысханнар пасхалары.

Амды олар, хаңааҕахтың тегілегестерін суурып, иблерінзер кірлектендір парчалар: Сеек – иң кічиңегін, Ёжик – чоон арахты, Паҕаҕах – аннаңох чоонын...

Питуғас, иң чоон тегілекке сегіріп, азахтарынаң кірлектендірче, ханаттарынаң сабынча паза хысхырча:

– Ку-ка-ре-ку-у!

Хозанах ла хатхыр халған:

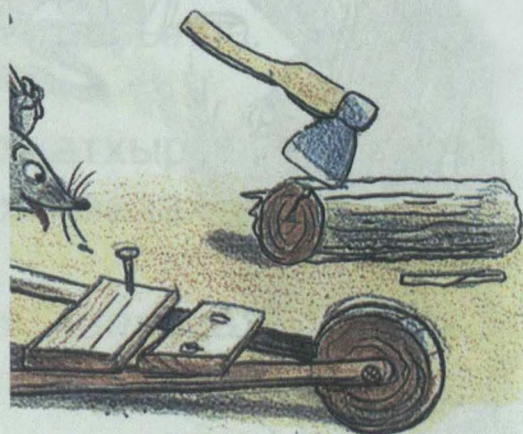
– Пот, аңмаалар, пу тегілектер нимее кирек полар?!

Ол туста Питуғас, Паҕаҕах, Ёжик паза Сеек тегілектерні ибзер кірлектендір килгеннер. Ам ниме идерге тіп сағынчалар.

– Мин сағынып алдым! – тіпче Сеек, анаң иң кічиңек тегілегестең чіп иирчең ниме идіп алған.

кран турча,
ква ол полча.

Ёжик идөк, көріп-көріп, позының тегілегіне ікі тай-
ахты піріктірібіскен: пір тегілектіг хаңааңах – тачка –
пол парған.

– Мин дее чахсы ниме сағынып алдым! – чоох-
танған Пағаңах, анаң чоон тегілекті хутухтаң суғ
сығарңаң ниме идібіскен.

Питуғас, иң чоон тегілекті, теербен идібізіп, ахчат-хан сууцахсар турғызыбысхан.

Іди прай тегілектер ибде кирек пол парыбысхан-нар: Сеек чіп иирче, Паға, хутухтаң суғ тазып, үүчік суғлапча, Ёжик пір тегілектіг хаңаацахта ибзер арығ-даң чистек-мискелер тазыпча. Питуғас теербенде ун тартча.

Пірсінде оларзар Хозанах чиде түскен. Аны улуғ аалқыны чіли удурлааннар: Сеек ағаа позы палғаан мелейлерні сыйлап пирген, Пағачах үүчіктең чул килген

морковъты пирген, Ёжик миске-чистектернең, Питуғас, тізең, тадылығ халастарнаң азырааннар.

Хозанахха мында уйадыстығ пол парған.

— Пыром тастаңар, — теен ол. — Мин пастап сіерге хатхырғам, амды көрчем, сірер — ус холлығзар, прай нимені кирекке чарадып алчазар.

Тілбестеен Илья Топоев

ПАЛАЛАР ТІЛІНЕН

– Каскар, нимедір ол басня? – сурча үгретчі.

– Ол, хақан аңнар удур-төдір чоохтасчалар, – тіп чоохтапча Каскар. – Көзідімге, сосханаң адай, піс сағам хайди чоохтасчабыс, идөк чоохтасчалар.

Оолағас школаа тимненчеткен. Туңмачағы, аның хыринзар пас киліп, тіпче:

– Түрчедең мин дее школаа парам.

– Школаа парарға сағаа ам даа ырах, – теен аңазы.

– А піс такси хығыртыбызарбыс, – нандырча туңмазы.

Ууңазы уйархапча. Пархазы аннаң сурча:

– Ууңа, телевизор көрерге чарир ба?

– Чарир, чарир. Тоғындырба ла телевизорны.

– Улуғ өс парзаң, кем поларзың?

– Моряк поларбын.

– Чүзерге пілчезің ме?

– Корабльлар чох полар ба?

Пабам-іцем полысхан

Мирген ўгретчее ибде иткен тоғызын көзіткен. Ўгретчі, тоғызын көріп, чоохтаныбысхан:

– Худайымай! Пір кізі хайди мынча алчаас ит салчаң?

– Ноға пір кізі? – тіпче Мирген. – Мағаа пабамнаң іцем полысханнар.

Кемге «ікі» турғызар?

Толай оолах, ибінзер киліп, чоохтапча:

– Пабам, пўўн сан урогында ўгретчі, мінің тоғызымны көріп, сурған: «Пабаң сағаа полысхан ма?»

– Син «полысхан» теезің, я? – сурча пабазы.

– Чох, чоохтабаам. Син «ікі» алған ползаң, уйадыстығ поларчых нооза.

Нинче яблоко халған?

Илона таптырғас чоохтапча: «Нинче-де яблоко полған, пірсі тўс парған...»

Муклай тіпче: «Чох, мин синнең артых сағынып алғам. Ікі яблоко полған, пірсін чібіскем. Нинче яблоко халған?»

– Пір халған, – тіпче Илона.

– Чох, саба. Пірсін мин чібөгіскем. Пір дее яблоко халбаан.

ТАПТЫРҒАС

Олғаннарға буквалар

Буквалар нимее төйлер	4
-----------------------------	---

Саннар пөгіңер

Сананыстар	40
Сағыныңар – чоохтаңар	44

Олғаннарға ойыннар

Кем иң күстіг (Нымах)	52
Тораат паза Пүүр	56

Тілбестеглер

В. Сутеев. Яблоко	60
Малхатчых хоосха	66
Пипечек паза өртег палазы	76
Аймах тегілектер	82

Палалар тілінең

Литературно-художественное издание

Топоев Илья Прокопьевич

БОЙКО ЧИТАЕМ, БЫСТРО СЧИТАЕМ

Стихи, загадки, скороговорки, считалки,
пьесы и переводы

На хакасском языке

Редактор *Е. Е. Меткижекова*
Технический редактор *О. П. Субракова*
Корректор *К. В. Кулумаева*
Компьютерная вёрстка *С. И. Тюкликовой*
Дизайн обложки: *В. Г. Киштеев*

На обложке рисунок *А. Сунчугашева*

Подписано в печать 11.12.2022. Формат 60х84 1/8. Усл. печ. л. 10,7. Печ. л. 11,5.
Заказ № 1288. Тираж 355 экз.

ГБУ РХ «Хакасское книжное издательство имени В. М. Торосова».
655017, г. Абакан, ул. Щетинкина, 75-18н.

Отпечатано в типографии ООО «ВЕКТОР-ПРИНТ».
650021, г. Кемерово, ул. Стахановская 1-я, д. 39а.

712p.50

